

С. В. Старовойт
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського
м. Київ

А. Ю. КРИМСЬКИЙ І ВИДАВНИЧА СПРАВА В УКРАЇНСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК

Про академіка Агатангела Юхимовича Кримського, відомого орієнталіста, мовознавця, одного із засновників Української Академії наук (УАН), про його життя і діяльність написано чимало наукових праць та окремих статей. У пропонованій розвідці звернуто увагу на його роботу на терені видавничої справи в УАН.

На питанні про придбання друкарні для Академії було акцентовано під час роботи Комісії для вироблення законопроекту про заснування УАН¹, коли А.Ю. Кримський ще не брав участі в засіданнях Комісії (вперше був присутнім на засіданні 14 серпня 1918 р.).

Згодом, коли він почав працювати в Академії і був обраний її Неодмінним секретарем², фактично весь тягар управління УАН та координація діяльності установ лягли саме на плечі академіка. Це пояснювалося тим, що президенти змінювали один одного: В.І. Вернадський, М.П. Василенко (виконував обов'язки, але не був затверджений на посаді), О.І. Левицький, В.І. Липський, – а А.Ю. Кримський протягом 1918–1928 рр. виконував обов'язки Неодмінного секретаря і був ключовою фігурою в Академії³. Йому доводилося вирішувати різні господарчі та фінансові проблеми, зокрема займатися організацією видавничої бази та забезпечувати вихід академічних видань.

Працюючи над проблемою розвитку видавничої справи, академік Кримський був серед тих, хто виступав за публікацію праць переважно українською мовою⁴. Він же був ініціатором створення при Історично-філологічному відділі УАН Правописно-термінологічної комісії, яку й очолив. Важливим результатом роботи Комісії стали опубліковані у 1921 р. “Найголовніші правила українського правопису”, що в подальшому стали відправною точкою у процесі мовного впорядкування видань на території всієї України.

А.Ю. Кримський також очолював академічну комісію, яка займалася складанням та підготовкою до друку багатотомного Російсько-українського словника. Після від'їзду з Києва Д.І. Багалія він прийняв керівництво Історично-філологічним відділом. Саме при цьому відділі розпочала свою діяльність Редакційно-видавнича комісія УАН, про працю якої ми дізнаємося із щорічних академічних звідомиць⁵. Її теж очолював А.Ю. Кримський. Працювали тут віддані видавничій справі Академії майже до самовідречення М.З. Левченко, В.К. Дем'янчук, В.Г. Іванець та ін. Крім аспектів наукових, як то відбір праць для першочергової публікації, редагування, доводилося вирішувати проблеми суто побутові – де взяти папір, як отримати в академічне користування друкарню Києво-Печерської лаври, як поповнити латинські шрифти та дістати спеціальні знаки для друку праць з точних дисциплін. Наведений нижче “Огляд видавничої діяльності Всеукраїнської Академії наук за десять літ (1918–1928)”, що дає змогу зрозуміти тяжку працю академіка А.Ю. Кримського та його помічників на ниві академічної видавничої справи, яскраво ілюструє всі труднощі, з якими довелося зустрітися в процесі роботи, та її здобутки; дає можливість оцінити значення цієї роботи для розвитку науки в Україні та популяризації наукових здобутків Академії за кордоном.

Огляд видавничої діяльності Всеукраїнської Академії наук за десять літ (1918–1928)⁶

Роль першорядної ваги відіграє видавництво в житті кожної⁷, будь-якої Академії наук. В очах загалу тая Академія наук, яка не друкує або мало що друкує, не буде навіть Академія наук. Тільки через своєчасну публікацію своїх праць Академія може познайомити широкий світ з ходом своєї праці, із своїми науковими здобутками, поділитися із загалом своїми науковими скарбами. Так буває в кожній Академії наук. Та вага видавничої роботи ще більшає, ще зростає, коли йде мова не про стару установу, а про Академію молоду, надто-ж Академію того народу, який після кількавікового пригнічення й засуду на історичне небуття знову активно виходить на кін історії і одвойовує собі належне місце в сім'ї інших народів. Отже, не диво, що в перші дні заснування Української Академії наук одразу повстало питання про налагодження академічного видавництва, і тоді-ж таки року 1918-го й розв'язано було це питання. Та й отак, під офіційною назвою Редакційно-видавнича комісія⁸, видавництво Академії почало функціонувати. Тільки ж в недобру годину розпочало воно своє

існування: повний брак матеріальних засобів, брак паперу, громадянська війна з частими змінами влад, і нарешті, повна тодішня друкарська руїна – все це скількись разів у коріні мусіло паралізувати всі заходи й зусилля Академії. Справа дійшла була й до того, що, з надзвичайними зусиллями випустивши в світ тринадцять номерів своїх публікацій (та й то переважно офіційного характеру), Академія після першого року існування змушена була на чималий час, на три роки, або цілком припинити свою видавничу діяльність, або почати щось – і не мати спромоги закінчити.

Року 1920-го Академія абсолютно нічого не друкувала.

Року 1921-го пощастило було розпочати друком три невеликі видання, але додрукувати їх і випустити в світ – тоді ще не судилося: вийшли вони вже пізніш, та й то в незакінченому вигляді.

Року 1922-го Академія так само позбавлена була змоги будь-що друкувати. Тільки через випадково-щасливий збіг обставин, під фірмою Академії наук, але не в Києві, побачили світ два видання, присвячені О.О. Потебні: одне в Харкові, друге – в Одесі.

Таким чином, видавнича діяльність Української Академії наук за перші чотири роки її існування вийшла аж надто мала й малопомітна.

Допіро року 1923-го Академія наук, декретом Раднаркому, здобула на власність друкарню⁹ кол[ишньої] Києво-Печерської лаври, та й аж тоді з'явилася змога якось взятися за поновлення видавничої діяльності в Академії. Це не легко було. Академія друкарню здобула, але – яку? Навіть за нормальних часів – церковна лаврська друкарня була мало пристосована для друкування наукової книги; року ж 1923-го це була цілковита руїна: машини попсовані, без багатьох частин, парові казани й двигуни зруйновано, а ті старозавітні слов'янські шрифти, якими була устаткована друкарня, встеляли підлогу друкарні великими нерозібраними купами, де їх зсипано було під час евакуації Києва. До того ж “Поліграф-Відділ”, який відав тоді всіма друкарнями і який тільки найрішучішими заходами Центральної влади змушений був віддати Академії лаврську друкарню, в останню хвилину вивіз з неї чисто все, що тільки міг. Вивезено було палятурню, літографські каміні, увесь який був папір (навіть макулатуру), всі друкарські матеріяли. Навіть найкращі непопсовані друкарські машини знято було з місць і вивезено геть. Отже, найперше, з чого довелось починати, – це була справа поставити якось друкарню знов на ноги. Ніяких коштів на це Академія не мала: держава, допіро перемигши страхіття голоду, допомогти Академії матеріяльно ще не могла. Довелось вдатися до приватної ініціативи, покластися виключно на самовіддану жертвенність співробітників та прихильників Академії наук. І ця підвалина пока-

залася дуже міцна й тверда. Пощастило Академії не тільки одремонтувати й пустити в хід друкарню, ба навіть придбати трохи шрифтів, дві малі машини-американки, без яких не було як перебутисся, придбати скількись літографських камінів, купити трохи паперу. Почав працювати не тільки складачівський й машинний відділ, а й літографія. І допіро отоді вже можна було подумати й про друк академічних видань. Для завідування видавничими справами обрано було вже й окрему людину: на перший час – з мікроскопічною платнею, 12 крб. на місяць (це була перша посада в Видавництві), і тая людина почала збирати рукописи академічних праць.

Перший рік життя відродженого видавництва (1923) – то був дуже й дуже важкий час. Друкарня поновилася, стала готова, але ж ані паперу, ані яких грошей на оплату видавничих витрат не було. Навіть ті видання, які друкувалися давніш (р. 1919–1921), не були свого часу поброшуровані і великими стосами печатних простирадел порошилися в тій єдиній комірчині, яку змогла Академія, сама ще тоді мавши приміщень не гурт, одвести для Видавництва. А що й друкарня не мала своєї брошурувальні, то стоси ті що-далі все більшали. І знов тут Академії довелося стати на вже випробований шлях – знову вона вдалася до самовідреченості своїх співробітників та прихильників. Згадуючи ці важкі в житті Академії часи, не можна не згадати тут на найпершому місці надзвичайну самовіддану енергію тодішнього Неодмінного секретаря акад. А.Ю. Кримського, з якою він взявся до організації видавничої справи в Академії, відаючи їй не тільки весь свій вільний від іншої роботи час, ба й усі свої зароблювані гроші. Розуміння справи, уміння знайти відповідних людей та надихнути їм свого ентузіазму – все це заслуга тодішнього Неодмінного секретаря. Багато тоді прислужилися своєю працею і завідувач видавництва М.З. Левченко (працював за 12 карбованців в місяць), і тодішні наукові коректори П.Г. Іванець та В.К. Дем'янчук, які цілими ночами коригували академічні видання. Дуже помогли й співробітники канцелярії Неодмінного секретаря, що зовсім дурно пофальцували чималу частину видрукованих аркушів. Знайшлися тоді й такі наукові співробітники Академії, які за свою працю нічого не одержували з Академії, останні свої зароблені на стороні гроші жертвенно віддавали на закупівлю паперу для друку. Стали в допомозі й деякі сторонні колективні установи, кооперативні заклади, нарешті знані і незнані окремі особисті прихильники найвищої культурної установи України. Дякуючи їм усім, уже й року 1923-го Видавництво Академії досягло чималих успіхів: своїми засобами Видавництво випустило в світ 19 праць Академії на 129,5 аркушів друку, з пересічним тиражем 1200 прим[ірників]. Окрім того, пощастило Академії того таки 1923 року розпочати друкування

деяких своїх праць ще й через інші видавництва. Таким способом побачило тоді світ ще три видання на 31 аркуш. І отож за один 1923 р. вийшло 22 академічні видання на 160,5 аркушів друку. Цифра це хоч була і незначна, але в очах усіх тоді це було не аби-яке досягнення. Що правда, тепер уже сумне вражіння справляють своїм зовнішнім виглядом ті перші видання Академії: на препоганенькому папері неоднакових сортів і кольорів, а часто-густо навіть різних форматів в тій самій книжці, нечіткими допотопними шрифтами видруковані, вони наочно віддзеркалюють тодішню академічну скруту. Та й чи ж могли вони бути інакші, коли на кожному паперу кожен раз лиш з великими труднощами спромогалися? Чи можна ж було випустити технічно-путящі видання з напівзруйнованої друкарні, старими побитими шрифтами устаткованої?

Протягом дальшого, 1924-го, року діяльність академічного видавництва виразно вже кращає. Ще попереднього 1923-го року Академія склала договір з видавництвом “Червоний шлях”. Воно перейняло на себе управління академічною друкарнею і зобов’язалося, з прибутків друкарні, дурно друкувати кожного місяця по 10 аркушів академічних видань. Ця спілка з “Червоним шляхом” звільнила Академію од ненастанних турбот про долю друкарні, про своєчасну оплату друкарського персоналу, про виплату грошей в страхову касу, в культфонд і т.д., і забезпечила за нами якусь, нехай і зовсім невеличку, але вже певну базу для Видавництва. Цей безплатний друк 10 аркушів на місяць та інші невеличкі кошти, які Видавництво роздобувало вже самотужки, дало Академії змогу опублікувати 1924-го року 24 назви вже на 229 друкованих аркушах. Коли до цього додати ще 10 номерів академічних видань, на 10,5 аркуші друку, які побачили світ накладом інших видавництв, то прогресивні успіхи видавничої справи в Академії робляться ще виразніші: вийшло в світ 331,5 аркуша, у два рази більше проти минулого 1923 року. Розвивалося тоді й само Видавництво як установа. Того 1924 р. його остаточно сформовано як окрему самостійну установу при Раді ВУАН, а до штату введено окрім давньої посади завідувача Видавництва (М.З. Левченка) та наукового коректора (П.Г. Іванця) – ще скількись інших посад: бухгалтера (опосів – С.Г. Воронін), кореспондента-експедитора (К.Г. Гайдамака) та паківника-брошурувальника (Ф.С. Сиротюк). Оці всі люди, дуже незначну платню одержуючи, але наукову вагу Академії високо ставлячи, цілком віддалися роботі – і своєю невтомною працею досягли дуже позначних наслідків. Протягом 1924 року було: 1) пофальцовано й поброшуровано геть чисто всі старі й нові видання Академії (щось 44975 прим. книжок); 2) заведено й впорядковано окремі книжкові комори Видавництва; 3) перевезено до Академії й впорядковано всі видання,

які ще залишилися після давн[ьої] Київської археографічної комісії та київського “Українського наукового товариства”; 4) приведено до порядку академічні кліші, що їх призбирано звідусіль із різних давніших українських та наукових видань; 5) зайнято й умебльовано окремі приміщення для Видавництва, заведено все діловодство, фінансову відчитність і все т. ін. і нарешті – найважливіше діло – 6) з 1924 року Видавництво почало нав’язувати книжкову обміну з іншими науковими установами, про що раніш не можна було й думати, бо не було ані експедитора, ані грошей на поштові витрати. Що-правда, перший рік (1924) справа ця йшла дуже поволі й мляво: Українську Академію наук тоді ще мало знали не тільки за кордоном, ба навіть і в СРСР; були такі установи, що й про існування нашої Академії наук ще не чули. Отже, з 1924-го року Видавництву довелося пробивати нові для Академії стежки, переборювати сторонню недовіру до наукових сил молоді Академії. За 1924 рік Видавництво вислало 10445 прим[ірників] своїх видань до 210 установ СРСР та до 89-х за кордоном. Розсилаючи свої видання, Видавництво подавало й загальні інформації про діяльність Української Академії наук, – і незабаром у багатьох наукових та періодичних органах СРСР та закордону з’явилася низка рецензій, відзивів або просто інформацій і про наші видання, і про хід роботи в Академії.

Ще більшого розвитку зазнало Видавництво 1925 року. Цей рік був для Видавництва не просто переломний, – це був цілком таки новий етап, нова ера в роботі. Радянська держава тоді вже трохи переборола матеріальну скруту, і Наркомос, вперше за весь час існування Академії наук, зміг асигнувати на Видавництво Академії певну грошову суму. Заасигновано було на перший раз 9300 крб. Сума ця, хоч і яка тепер може здаватися вона незначна й навіть для найелементарніших потреб недостатня, дала тоді, 1925 року, для Видавництва тверду базу, бо це ж вона допомогла внести в роботу певну плановість. Маючи в руках гроші од держави, вже не треба було пускати в друк найпершою чергою те, на що випадково діставалися засоби од авторів або жертвувателів, а можна було з величезної кількості рукописів (було тоді щось до 4000 аркушів) вибрати найважливіше, найцікавіше. Того пам’ятного 1925 року Академія наук випустила в світ своїм коштом 30 публікацій на 189 аркушів та ще засобами інших видавництв 23 назви на 202,5 аркушів. А разом 53 назв на 391,5 аркушів. Проти попереднього року ця цифра більша лиш на 60 аркушів, але з технічного боку видання 1925 року вже незмірно кращі від своїх попередників і вже не носять зовнішнього макулатурно-нужденного характеру. Видруковані на кращому папері; прогресивно покращала техніка набору тексту й обкладинки, а нарешті – містяться в виданнях 1925 року вже й

ілюстрації, – розкіш, про яку давнішими часами важко було й думати. Загалом можна сказати, що з цього часу наші видання почали дорівнювати виданням інших економічно-сильних видавництв України, а деякі з них видані вже й зразково-гарно. Натурально, що того 1925 року Видавництво ще інтенсивніш розсилало видання Української Академії наук до інших наукових установ і, що найголовніш, одтоді почала Академія регулярно¹⁰ одержувати од них їхню літературу. Причому позначна річ: закордонні наукові установи самі одтоді вже перші вдаються до Академії пропонуючи обмін виданнями і кінець-кінцем ми в обмін здобуємо вже значно більше книжок ніж самі вислали. Того ж таки 1925 року пощастило нам врегулювати торговельні зв'язки з книготорговими установами України, ба навіть нав'язати зносини з деякими фірмами закордону. Правда, цифра прибутків од продажу була дуже мала, але й те, що здобуто, так само допомогло видавничій діяльності нашої Академії.

Дальший, 1926-й, рік приніс ще більші успіхи, бо здобула Академія од Держави настільки більші асигнування на видавничі потреби, що змогла випустити в світ 42 академічні публікації на 427,5 друк[ваних] аркушів; а коли сюди долучити ще й інші 26 праць Академії, обсягом 242 аркуші друку, які надруковано коштом інших видавництв, то вийде, що 1926-го року Академія випустила 68 назв на 669,5 аркушів – безмалъ 700 аркушів. Цифра – в два рази більша од попереднього року, та й сама собою будь-що-будь аж надто вже поважна. Обмін книжками з іншими установами налагодивсь 1926 року остаточно: Академія регулярно тоді обмінювалася з 154 установами закордоном, 82-ма по СРСР та 122 на Україні, – разом з 358 установами. На адреси цих установ Видавництво вислало 40144 примірника своїх видань, а взамін до Академії надійшла значно більша цифра обмінної літератури. Але остаточно стало Видавництво на тверду матеріальну базу вже аж, 1927 р. Держава заасигнувала на академічне видавництво №¹¹ карбованців і з цією сумою стало можна геть одкинутися од усякого попереднього методу добування видавничих засобів, заснованого на жертволюбности: з 1927 року Видавництво зробилося незалежне від щасливого збігу обставин, од доброзичливості прихильників, од прибутків за продані книжки і т. ін. – випадкових і непевних джерел. Мавши од держави згадану суму – Академія на ті гроші видрукувала 1927 року 52 назви на 577 аркушів та ще випустила коштом інших видавництв 42 назви на 422 аркушів. Таким чином 1927 року, Академія наук пустила в люди 94 свої наукові праці на 999 – скажем тисячу – аркушів друку. Що ж до обміну книжками, то за 1927 рік Видавництво Академії вислало в 68978¹² примірників своїх академічних видань.

Минулого, 1928 року, темп видавничої діяльності в Академії, як і слід

було сподіватися, вже не поменшав, а ще сильніше побільшав. Діставши од Держави 81000¹³ крб., Академія опублікувала протягом того року вже аж 69 книжкових одиниць обсягом 852 аркушів; як же коштом інших видавництв вийшло в світ 1928 року ще (неповні відомости) 39 назв на 453 аркушів, то таким чином 1928 рік приніс нових публікацій Української Академії наук: 108 назв, 1305 аркушів друку. З боку технічного всі видання 1928 року стоять вже дуже високо, а деякі з них видано навіть напрочуд гарно, як кажуть “люксусово”.

Заразом за весь час свого існування Академія наук надрукувала 261 книжкових одиниць¹⁴, на 2552 тис. аркушів [друку] або сторінок¹⁵. А обмін на 1 січня 1928 року характеризується ось як. Регулярно йдуть наші видання на №№ адрес закордонних установ, на №№ адрес в межах СРСР та на Україні. За один 1928 рік Видавництво пустило з своїх книжкових комор для розсилки науковим установам 25027 примірників академічних видань. Цифра аж надто поважна, і її велике значіння стане ще виразніше, якщо ми візьмемо на увагу, що книжки ці розійшлися не тільки на території УРСР, не тільки на безмежних просторах СРСР, а скрізь по цілому світу.

Кажучи про роботу Видавництва, ще раз треба підкреслити, що наукове керування йому дає Редакційно-видавнича колегія, яка складається з дійсних академіків-редакторів та секретарів відділів, а ті – стоять у тісному зв'язку з самими Відділами і здобувають від своїх Відділів належні директиви. Тому Видавництво в Академії цілком природно обернулося в той центр, де науково організуються всі явища, так чи й так зв'язані з видавничою діяльністю. Не диво, приміром, що саме отут концентрувалося й редагування мови видань, й переклади з чужих мов на нашу, тут давалося керування для усяких зносин з безліччю наукових установ та осіб і т. ін. і т. ін.

НБУВ, ІР, ф. І, №. 26579, арк. 1–11. Огляд видавничої діяльності Всеукраїнської Академії наук за десять літ (1918–1928). Рукопис та машинопис. 35 арк.

¹ Архів Президії НАН України, ф. 251, спр. 1 “Б”, арк. 24, 36 зв.

² НБУВ ІР, ф. І, № 26177, арк. 1.

³ Матвеева Л., Циганкова Е. А.Ю. Кримський – Неодмінний секретар Всеукраїнської Академії наук України : Вибране листування.– К., 1997.– С. 8.

⁴ ІР НБУВ, ф. І. № 26120, арк. 2 зв.; спр. 26137, арк. 2 зв.

⁵ Історія Академії наук України, 1918–1923 : Документи і матеріали.– К., 1993.– С. 306, 400.

⁶ Текст передано мовою оригіналу.

⁷ Підкреслено в документі.

⁸ Те саме.

⁹ Те саме.

¹⁰ Те саме.

¹¹ Встановити суму за іншими документами не вдалося.

¹² Кількість встановлена згідно з “Звідомленням про діяльність установ ВУАН за 1927 рік”.

¹³ Сума встановлена згідно з “Коротким звідомленням про діяльність установ ВУАН за 1928 р.”.

¹⁴ Підраховано автором публікації за даними документа.

¹⁵ Те саме.